

אם מה שאמרתם על התנ"ך נכון, למה באתי לכאן מרוסיה?

"אחד המשברים בדרך להשלמת כרכי תולדות ארץ ישראל בעריכתי היה מלחמת גוג ומגוג שפרצה בין הפרופסורים יהושע פראוור ומשה גיל, ירושלים ותל אביב, סביב השאלה כמה יהודים היו בארץ ישראל בסוף התקופה הצלבנית. השניים עמדו על שלהם והחיפוש אחרי פשרה לשאלה הרת הגורל לא היה קל. ערב אחד כשחזרתי מירושלים בתי ובני קידמו את פני בשיר: 'אבינו אבינו שוב מאחר / כי יש סכסוך בין גיל לפראוור'". פרק שני ואחרון בממואר של יעקב שביט עם הגיעו לגבורות

יעקב שביט

התראות במייל

12 בנובמבר 2024

לקשר שלי עם אהרן אמיר היתה תוצאה נוספת ואולי אפילו חשובה יותר. יום אחד בסוף 1975 התקשר אלי יהודה בן-פורת, מנהל "יד יצחק בן צבי", איש חריף וחכם, וביקש לפגוש אותי בתל אביב. נפגשנו בקפה "אקסודוס" ליד גימנסיה הרצליה. בת הזוג שלי טיילה בחוץ עם תינוק בעגלה ובן-פורת סיפר לי ש"יד בן צבי" הוציאה לאור שלושה ידיעונים שסקרו את פעילות המכון והביאו את תוכנן של הרצאות שנישאו במסגרת "קתדרה בעל-פה". ואולם הוצאתם נפסקה והוא מחפש עורך כדי לחדשם. אסתר אשכנזי, אז מנהלת מחלקת ההדרכה של המוסד, שהכירה את רשימות הביקורת שפירסמתי בעיתונות היומית הציעה לו לפנות אלי. הפנייה הפתיעה אותי, וגם העובדה שפנה אלי כעיתונאי ולא כמי ששוקד על כתיבת עבודת הדוקטור בחוג להיסטוריה כללית ולא בחוג להיסטוריה של עם ישראל.

נפגשנו שוב בירושלים והבאתי אתי הצעה אחרת, אפילו יומרנית, לא ידיעון אינפורמטיבי ולא רק פרסום של הרצאות ה"קתדרה" אלא רבעון שיפרסם מחקרים. ההשראה באה לי לא מכתב העת "ציון" אלא מהרבעון "קשת" של אהרן אמיר, וכדוגמה הבאתי את חוברת "קשת" שהוקדשה להיסטוריה של ארץ ישראל. הרעיון מצא חן בעיני

בן־פורת אבל הוא לא היה בטוח שאפשר להוציא אותו לפועל בזמן הקרוב, ובדיעבד הסתבר לי שגם חשש מהתנגדות מבית לשינוי. ב-22.12.1975 כתב לי שצריך לשמור על השם "ידיעון" וכי המעבר מידיעון לכתב עת חייב להיות איטי והדרגתי.

לאמיתו של דבר, המעבר היה לא איטי ולא הדרגתי. בחודשים הבאים פניתי לכמה חוקרים שמסרו לי מאמרים שהיו ברשותם והחברת הראשונה של "קתדרה", ולא "ידיעון", הופיעה בספטמבר 1976 וכללה "מהפכה" — המאמרים לוו בתמונות! החשש שנשמע לפעמים שקשה יהיה להוציא לאור ארבעה גיליונות בשנה התפוגג מיד וכתב העת הופיע, וממשיך להופיע גם היום, כסדרו. עד החברת האחרונה, מס' 186, התפרסמו יותר מאלף מאמרים פרי עטם של כ-700 חוקרים. דעתי שהופעת כתב עת המופיע כסדרו לא רק תביא אליו מאמרים אלא גם תעודד את כתיבתם הוכיחה את עצמה, וכל החששות והטענות למיניהן נפוגו, אף שפה ושם היו טענות נגד כמה מהמאמרים. העריכה של "קתדרה", ואחר כך החברות במערכת, הביאו אותי להכיר חוקרים ירושלמים בני גילי, שעם כמה מהם התיידדתי, וגם כמה מהוותיקים. אבל ההיכרות האמיתית הגיעה בסוף שנות השבעים כתוצאה מעוד הצעה מפתיעה.

הסיפור הבלשי יובא לארץ מפולין על־ידי העיתונאי שלמה בן־ישראל, שהקים בארץ את העיתון היומי "הצהוב" הראשון, "עיתון מיוחד". לגירסתו, הוא גילה שבחנויות הספרים ובדוכני העיתונים אין חוברות קצרות של סיפורים עלילתיים ופנה לסופר אביגדור המאירי שהציע לו לא לתאר את "פרטי זוועת הרצח" ולהסתפק ב"פענוח המסתורין", וכך עשה. הצלחת הסיפור הראשון הולידה את הרעיון שכדאי שהבלש יהיה בן הארץ, ועלה שמו של דוד תדהר, שפתח ב-1926 משרד חקירות פרטי. כך נולד הבלש העברי הראשון

נחמן אוריאל, יזם בעולם המו"לות, הציע לי לערוך בהוצאת "כתר" את ההיסטוריה של ארץ ישראל בעשרה כרכים. כדי להימנע מתדמית "מסחרית" פניתי לבן־פורת והצעתי ש"יד בן צבי" תשתף פעולה עם "כתר", ואכן הוקמה מערכת מדעית. היתה זו הרפתקה שלא ציפיתי להתגלגל אליה ושבאמצעותה התוודעתי לכמה מטובי ההיסטוריונים בני זמננו, מהם שסיימו לכתוב את חלקם במועד שנקבע ומהם שהיה צריך לרדוף אחריהם, לבקש רחמים בתחינה ואפילו לשחד בגלויות ישנות של ארץ ישראל. פרופסור מנחם שטרן, שהיה הראשון שהגיש את הפרק שלו במועד שנקבע, אמר על אלה שמפגרים בכתיבה שאילו היו חותמים חוזה עם מו"ל שווייצי הם לא היו מעזים לאחר.

לא אצייר כאן את דיוקנם של המחברים ולא ואזכיר את כל המשברים שבדרך, אחד מהם היה תוצאה של הוויכוח על השאלה איך ראוי להציג את ההיסטוריה המקראית של ראשית ישראל, ויכוח שנפתר בנקל, והאחר, מלחמת גוג ומגוג בין פרופסור יהושע פראוור לפרופסור משה גיל, ירושלים ותל אביב, סביב השאלה כמה יהודים היו בארץ ישראל בסוף התקופה הצלבנית. השניים עמדו על שלהם והחיפוש אחרי פשרה לשאלה הרת הגורל לא היה קל. ערב אחד כשחזרתי מירושלים בתי ובני קידמו את פני בשיר: "אבינו אבינו שוב מאחר / כי יש סכסוך בין גיל לפראוור". אנב, גם המו"ל האכיל אותי מרורים כי סבר שאפשר להשלים מפעל כזה בזמן קצר. המפעל נשלם בחמש שנים (1981-1985). ברשותי ההדפסה השמינית של עשרת הכרכים שזכו להצלחה מעל ומעבר ונהפכו לקנון של הידע המחקרי על ארץ ישראל.

יד המקרה המשיכה להוביל אותי לירושלים ולחכמי הדור. חנינא אמוץ, עורך בקול ישראל, פנה אלי ואמר שמנהל הטלוויזיה יוסף (טומי) לפיד ממליץ עלי כמנחה תוכנית חדשה בשם "דברים בגו". כך נהפכתי למנחה בטלוויזיה ואירחתי כמה מחשובי ההיסטוריונים וההיסטוריוניות של דורנו. על הצלחת התוכנית אפשר היה ללמוד מהתלונות על כך שרוב המשתתפים הם אנשי האוניברסיטה העברית. השיחות התקיימו בחדר העבודה של המרואיינים. אחד מהם היה האשורולוג חיים תדמור, שהסביר בין היתר שהתנ"ך מורכב מיחידות שונות שנכתבו

בתקופות שונות. למחרת בדרכי לאוניברסיטה עצר אותי אדם מבוגר ואמר לי בכעס, "אם מה שאמרתם על התנ"ך נכון, למה באתי לכאן מרוסיה?" לעומת זאת, בפעם אחרת זכיתי לאהדה, בשדה התעופה עזרתי לאשה מבוגרת להרים את מזוודתה והיא קראה מופתעת "הנה, דברים בגו".

יעקב שביט

לא מכבר ספרתי ומצאתי שפירסמתי 125 מאמרים, הרבה מהם על ההיסטוריה של עם ישראל ושל ארץ ישראל בעת החדשה. אסתפק בשניים שנדפסו בכתב העת "הספרות", כתב עת משובח שהקימו איתמר אבן זהר ובנימין הרושובסקי. "ורשה / תל־אביב — יידיש ועברית: בין ספרות המון לחברת המון" (הספרות, קיץ 1986). בגיליון השתתפו מיטב חוקרי היידיש. קשה לי לשחזר מתי ולמה הגעתי לנושא הזה, ספרות פופולרית, ועוד ביידיש. בכל מקרה, עניינו של המאמר היה השוואה בין התפתחות הכתיבה של הספרות העממית (הלא קנונית) ביידיש לזאת שבעברית, ובתוך כך "המלחמה" נגד הופעת ספרות עממית בארץ, ספרות שנחשבה בין היתר ל"מטומטמת ומטומטמת" שיכולה "לקלקל" את קוראיה. מצאתי כי ככל שצמחה החברה היהודית בארץ ישראל כך גדל הביקוש לספרות פופולרית לסוגיה, ובכלל זה תרגומים מיידיש לעברית, וכי הספרות הפופולרית, יותר מזו הקנונית, היטיבה להבחין בהתפתחויות תרבותיות בחברה הארץ ישראלית.

למאמר הזה קדם מאמר ב"הספרות" שכתבתי עם זהר, בת זוגי, ב-1974 תחת הכותרת "לתולדות סיפור הפשע, העברי בארץ ישראל", שלוה ברשימת אינוונטאר של ספרים מהשנים 1932-1948. הרבה סדרות "רומנטיות" תורגמו מיידיש, וכאנקדוטה אספר כי הצלחנו לזהות את שמו של העיתונאי הידוע שתירגם לעברית את הסדרה הפופולרית ביידיש "סבינה, רומן על אחות רחמנייה" בשם "יהודית", אבל מכיוון שהלה נרעש מהגילוי וביקש על נפשו שמרנו את השם לעצמנו.

הסיפור הבלשי יובא לארץ מפולין על-ידי עיתונאי בשם שלמה בן-ישראל, שהקים בארץ עיתון פופולרי, בעצם את העיתון היומי "הצהוב" הראשון, בשם "עיתון מיוחד". לגירסתו, הוא גילה שבחנויות הספרים ובדוכני העיתונים אין חוברות קצרות של סיפורים עלילתיים. הוא פנה לסופר אביגדור המאירי שהציע לו לא לתאר את "פרטי זוועת הרצח" ולהסתפק ב"פענוח המסתורין", וכך עשה. הצלחת הסיפור הראשון הולידה את הרעיון שכדאי שהבלש יהיה בן הארץ, ועלה שמו של דוד תדהר, שפתח ב-1926 משרד חקירות פרטי. כך נולד הבלש העברי הראשון. תדהר נתן את שמו ובן-ישראל כתב את הסיפורים. בסוף 1931 משך תדהר את ידו מהשותפות ובן-ישראל מצא בלש ספרותי חדש. ב-1938 קנה ה"היינט" הוורשאי את הזכויות לסיפורים ופירסם אותם בחוברות. על ההצלחה של חוברות הבלש בעברית מלמדת העובדה שהחוברת הרביעית נמכרה בכ-4000 עותקים.

ב-1983 פנו אלינו מההוצאה "מוניטין" בהצעה שנערוך סדרה של סיפורים בלשיים משנות השלושים, לה נתנו את השם "הבלש העברי חוזר". אבל בשנים האלה כבר הופיעה ספרות בלשית מקורית, שאולי קיבלה לגיטימציה מהמאמרים שלנו, והסיפורים של בן ישראל נהפכו לנוסטלגיה.

הרבה מהמאמרים שכתבתי נולדו במפתיע. לדוגמה, בעת שהותנו בשבתון בקלן בשנים 1984-1986 התיידדנו עם מלומד ספרדי, שהזמין אותי לכנס על המגילות הגנוזות באלמריה. זו היתה הזדמנות טובה לבקר באלהמברה. שקדתי הרבה על המאמר והרצאתי התפרסמה בספרדית, אבל בהמשך הוזמנתי, למרבה ההפתעה, לכנס על אותו נושא בניו יורק. שקדתי שוב על ספרות המחקר ושיכנעתי את עצמי שיש רעיון מקורי באמתחתי.

הכנס בניו יורק נערך ב-Blood Center, שם מתאים מעין כמוהו לפולמוסים הנוקבים שניהלו המלומדים. בחצר המלון ישב פרופסור גרמני לעצמו, שהסביר שהוא חושש לצאת מהמלון כי אין לו כרטיס אשראי, רק מזומן. התברר שלפני אחד מהמובילים בחקר המגילות, וכשסיפר לי על תוכן הרצאתו קיבלתי פיק ברכיים כי בהרצאתי הצעתי דעה הפוכה. בעקבות ההרצאה פרסמתי ב-1994 מאמר על "ספריית

קומראן", ולא היה מופתע ממני לגלות שהיו למאמר הרבה קוראים ובאחד מהמאמרים על פולמוס המגילות כתב מחברו המלומד "כמו שלימדנו יעקב שביט".

בשנות התשעים פניתי לכתיבת ספרי היסטוריה. ב-1992 הופיע ב"עם עובד" הספר "היהדות בראי היוונויות והופעת היהודי ההלניסטי", שסקר את תולדות תבנית ההנגדה, יהדות מול הלניות, בעיקר בהגות ובספרות היהודית במאות ה-19 וה-20. טענתי שהיהדות המודרנית בחנה והגדירה את עצמה במושגים "יווניים" ושתרבותה גדושה ביסודות ופריטים "יווניים".

בעת שהותנו כמרצים אורחים בשיקגו עברתי ליד חנות ספרים אפרו־אמריקאית. מספר הספרים שעניינם היה כתיבה מחדש של ההיסטוריה האנושית ועיסוק בתרומתו של "הגזע השחור" הדהים אותי

לא הטענה הזאת הוציאה מדעתם כמה מלומדים שעיסוקם בתרבות הקלאסית אלא הקושי לשאת את ה"זר" שהעז להיכנס לנחלתם וכלל שגיאות בלתי־נסלחות, והם התגייסו בכל דרך לבער את הספר מהארץ. שגיאות אכן היו ספר, השמים לא נפלו. בדרך פלא ובלי ידיעתי הספר הגיע להוצאת ספרים נכבדה באנגליה, תוקן והורחב, והופיע ב-1997 בשם Athens in Jerusalem: Classical Antiquity and Hellenism in the Making of the Modern Secular Jew, וזכה להידפס בכמה מהדורות.

בעת שהותנו כמרצים אורחים בשיקגו עברתי ליד חנות ספרים אפרו־אמריקאית. מספר הספרים שעניינם היה כתיבה מחדש של ההיסטוריה האנושית ועיסוק בתרומתו של "הגזע השחור" הדהים אותי: מדובר היה בפרויקט רב־ממדים שביקש לא רק לתאר ציביליזציה אוטונומית גדולה ומפוארת אלא גם לתאר את השפעתה על העולם העתיק ומורשתו. כמעט עשור נדרש לי כדי לכתוב את הספר History in Black: African-Americans in Search of an

(Ancient Past, 2021), לא כדי לקבל או לסתור את ההיסטוריוגרפיה הזאת אלא כדי לעקוב אחרי מקורותיה ולתאר את השפעתה.

המשך לספר היה המאמר "ספריות גנובות — הגלגולים והתפקידים של מסורת אגדתית על ספריית שלמה המלך ואריסטו כגיבורה הראשי" שנדפס בספר "ספריות ואוספי ספרים". המאמר סקר את הדמיון בין מסורות יהודיות אגדתיות שלפיה חוכמת אריסטו מקורה בחוכמת שלמה, חוכמת שלמה מקורה בתלות של הספרות הנוצרית בחוכמת שלמה, וגירסה אפרוצנטרית בת זמננו שלפיה אריסטו שאל את חוכמתו מחכמת המצרים הקדומים (שהיו בני הגזע השחור).

שתי שהויות מחקר קצרות בהיידלברג ב-2009 הולידו שני מסעות: האחד היה החיפוש אחרי פסל אפולו שהיה ההשראה ל"נוכח פסל אפולו" של שאול טשרניחובסקי שהתגורר בעיר ארבע שנים. האם טשרניחובסקי אכן ראה פסל של אפולו? בשהותי הראשונה בעיר לא מצאתי איש שידע להפנות אותי לפסל, אבל שנה אחר כך, בשהות השנייה בעיר, נמצא הפסל המכונה "אפולו מבלוודרה" מהמאה הרביעית לספירה בקומה השנייה של בניין הפקולטה לפרהיסטוריה ולהיסטוריה עתיקה, לשם הועבר כמה עשרות שנים קודם לכן מבניין "האוניברסיטה הישנה" שבמרכז היידלברג.

אפולו בלוודרה, הפסל שעליו כתב טשרניחובסקי את "לנוכח פסל אפולו" צילום: Livioandronico2013

בסיום אחר בעקבות שירת טשרניחובסקי מתקופת שהותו בהיידלברג גיליתי שלתיאורים שלו לא היה הרבה קשר למציאות. כך לדוגמה "היער הפראי" הוא נוף פסטורלי של יער ועמק ירוק שאין בו שמץ מההדר הפראי שהמשורר מתאר בשיר "הרהורי ערב".

מסע אחר וחשוב יותר התחיל במסעדה בעיר, שם לבושותי, מכיוון שלא היה ברשותי ספר אחר, קראתי בפעם הראשונה את "האיגרת אל העברים" ואת הדברים "אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן", ונזכרתי בנבואת נתן לדוד המבטיח לו בשמו של אלוהים ששלמה יהיה לו לבן, "אני אהיה לו לאב" (שמואל ב' ו' י"ד).

האם לאלוהים היו שני בנים? למחרת שאלתי את מארחי הפרופסור לתיאולוגיה לדעתו, והוא הציע לי לנסוע לקתדרלה של שטרסבורג, שם, בין פסלי האקלסיה והסינגוגה ראיתי פסל של המלך שלמה אוזן את חרב המשפט ועליו ישו אוזן בכדור זהב, המסמל את היקום, כנראה יצירת האמנות היחידה שבה שלמה וישו מופיעים ביחד. הביקור הזה הוליד את הספר, An Imaginary Trio: King Solomon, Jesus and Aristotle. גם במקרה הזה למדתי בפעם הראשונה שבמסורת הנוצרית ישו הוא "שלמה האמיתי", "גילוי" שהוביל אותי למסע ארוך בספרות הנוצרית לדורותיה.

והנה אני שומע מישהו לוחש לי: אל תשכח את ארבעה הכרכים של "ההיסטוריה של תל אביב", שהעבודה עליו נמשכה למעלה מעשור, ואת הספר החביב עלי "חמוריות: מסע בעקבות החמור: מיתולוגיה, אלגוריה, סמליות וקלישאה".

אין לי הסבר איך נוצר הדחף הזה לכתוב הרבה כל־כך ועל נושאים רבים כל־כך שדרשו מאמץ גדול במשך כמה עשרות שנים. כולם נכתבו, כולל הרשימות הקצרות, בלא מעט עמל ובלי שדחק בי אילוץ חיצוני לכתוב אותם. אולי מדובר בסקרנות ובתשוקה למסעות ספרותיים שהובילו אותי למחזות שלא הכרתי וגם לא שמעתי את שמם

אין לי הסבר איך נוצר הדחף הזה לכתוב הרבה כל־כך ועל נושאים רבים כל־כך שדרשו מאמץ גדול במשך כמה עשרות שנים. כולם נכתבו, כולל הרשימות הקצרות, בלא מעט עמל ובלי שדחק בי אילוץ חיצוני לכתוב אותם. אולי מדובר בסקרנות ובתשוקה למסעות ספרותיים שהובילו אותי למחזות שלא הכרתי וגם לא שמעתי את שמם. פעם קראתי מחבר אחד שהאשים את יריבו ב"פרפרות", כלומר במעוף מפרח לפרח בלי להתרכז בעניין אחד. לפעמים התקנאתי באלה המכונים, ולא תמיד בצדק, "קיפודים". אבל בגן שלי צמחו הרבה פרחים ולא רע לי בגני.

ובלי האנקדוטה הבאה אי־אפשר (וגם יש בה גרגיר של ממד אקטואלי). אי־שם ב-1982 נשלחו שלושה, ס.יזהר, חיים גורי ואנוכי, למרג' עיין כדי לפגוש את סעד חדד, מפקד צבא דרום לבנון. זכור לי שישבנו על המרפסת ושתינו קפה, ושני הסופרים המכובדים דיברו עם המארח על עתידה של לבנון. בדרך חזרה, בשעת ערב, פנה יזהר אל הנהג ושאל אם לא התעייף והציע להחליפו. הנהג היסס תחילה לעבור על החוק אבל לבסוף הסכים ליהנות מקצת מנוחה מהנהיגה ויזהר תפס את מקומו. זמן מה אחר כך עצר אותנו מחסום צבאי וקצין צעיר האיר בפנס את פניו של הנהג. רגע ארוך של מתח השתרר ואז הקצין אמר, "חרבת חזעה, סע".

ואיפה החיים האמיתיים? הרי יש גם חיים מחוץ לספרים. אכן, יש, אבל הם אינם שייכים לכאן. ולמרות זאת אסיים בבית ממחזור שירים שהופיע במוסף הספרותי של "הארץ" בפברואר 2010 ונכתב אחרי אירוע בריאותי קשה במשפחה שלימד אותי כי אחרי ימים טובים אורב לעתים אסון.

בצד דרך ירוקה, בצהרי יום,
לא רחוק מ-Beaune המוקפת חומה,
חנינו למשתה של טעימות יין במרתף גדול.
מפרפרים בין שולחנות העץ מצוף לצוף
חשבנו: כמה מתוק יכול להיות יום
שנלכד בתא דבש וכמה ארוכים ימיו.
אבל, אחר כך, שוב על הדרך,
התולעת הקטנה, שמלאכתה חרישית,
כתבה על צלע ההר מימיננו:
מנא מנא תקל ופרסין.

חדשות, ידיעות מהארץ והעולם - הידיעות והחדשות בעיתון הארץ. סקופים, מאמרים, פרשנויות ותחקירי עומק באתר האיכותי בישראל
© כל הזכויות שמורות להוצאת עיתון הארץ בע"מ